

УДК 811.161.2 : [81'373.43]

ОКСАНА ТУР

(Полтава)

СТРУКТУРНА СПЕЦИФІКА ІНІЦІАЛЬНИХ АБРЕВІАТУР СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ключові слова: абревіатура, лексичні скорочення, іношомовні скорочення, елімінація, фонема.

Соціальні зміни, докорінні політичні, економічні, технічні та культурні перетворення, глобалізація окремих процесів в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століть привели до інтенсивного творення та нагромадження абревіатур, з-поміж яких особливого розвитку набули ініціальні.

До типу ініціальних абревіатур відносимо літерні, звукові, літерно-звукові (звуко-літерні) лексичні скорочення, утворені з початкових букв або/та звуків вихідного словосполучення. Основним чинником становлення ініціальних абревіатур як нових слів є їхня фонетична реалізація, що відповідає вимогам звукового оформлення слів із погляду загальноприйнятих норм сучасної української літературної мови.

Літерні абревіатури становлять утворення від початкових літер слів мотиватора-словосполучення. Їх вимовляють за алфавітними назвами літер. Літерне (побуквене) прочитання ініціальних абревіатур зумовлене такими особливостями: 1) утруднена вимова абревіатури за принципом її звукової реалізації, напр.: *НБУ* [енбе?], *ОСГ* [оесг?], *КМДА* [каемде?]; 2) неможливість існування в мові певного фонетичного типу, напр.: *МЗС* [емзе?с], *РАСНС* [ерелесен?с], *ММСВ* [емемесв?]; 3) намагання зберегти інформаційно значущі компоненти, напр.: *ЕК* [jek?], *ЕС* [je?с], *КЕ* [ка?]; 4) намагання розрізнити абревіатуру та омонімічне до неї слово, пор.: *ІКС* [ікаес] (інформаційно-комунікаційні технології) та «ікс» (математичний термін), *СТО* [есте?] (Станція технічного обслуговування) та «сто» (кількісний числівник).

Специфіка сполучування фонем в ініціальних літерних абревіатурах полягає: у розташуванні поряд двох та більше голосних в одній абревіатурі, коли при побуквеному прочитанні використовують лише голосні звуки (*ААУ* [aa?], *ОАІА* [oai?], *УААІ* [yaa?]); у розташуванні поряд двох та більше приголосних в одній абревіатурі, коли при побуквеному прочитанні використовують не тільки приголосні, але й голосні фонемати за правилами алфавітної вимови літер (*МТС* [емте?с], *НВКФ* [енвека?ф], *НКР* [енка?р]). Алфавітне прочитання спричиняє характерне для багатьох ініціальних абревіатур функціонування відкритих складів, напр.: *БВК* [бебек?], *ВДП* [ведеп?]. У структурі деяких абревіатур наявні закриті склади, напр.: *ММР* [емем?р], *НР* [ен?р], *СІР* [есел?р]. Під час вимови літерних абревіатур спостерігаємо тенденцію до перетворення закритого складу у відкритий, пор: *ГМО* [геме?] замість [геем?], *НФУ* [енфе?] замість [енеф?]. Особливість фонематичного наповнення літерних абревіатур полягає у використанні лише двох голосних фонем /e/, /a/ у позиції після приголосних. Вимовляючи літерні абревіатури,

треба враховувати особливості алфавітного прочитання приголосних із голосними /e/ і /a/, які звичайно розташовані після приголосних і зрідка перед ними, напр.: ХТМ [хате?м], ДХК [дехак?], ВПС [вепе?с] тощо.

Кількість структурних компонентів абрєвіатури залежить від типу вихідного словосполучення (простого чи складного), на базі якого утворено лексичне скорочення. Абрєвіатури утворюють від простих словосполучень, які складаються з двох повнозначних слів, напр.: АБ (акціонерний банк), ПР (Партія регіонів) та складних словосполучень, які у своїй будові мають три, чотири й більше повнозначних слів, напр.: ТРЦ (торговельно-розважальний центр), УКБС (Український кредитно-банківський союз), АПЧКР (атомний підводний човен з керованими ракетами). Іноді в одному зі слів, що входить до вихідного словосполучення літерної абрєвіатури, під час скорочування залишають не одну, а декілька приголосних фонем, які часто оформляють також великими літерами, напр.: ДСТУ – *Державний стандарт України*. Але таке написання є порушенням орфографічних норм чинного Правопису. У структурі цих абрєвіатур, крім перших букв відповідних слів вихідного словосполучення, всі інші слід писати малими літерами, пор.: *ДСтУ*.

Іноколи спостерігаємо елімінацію (вилучення) малоінформативних слів зі складу вихідного словосполучення літерної абрєвіатури, що спричиняє її формальне зменшення без зміни значення. Це можливе завдяки вилученню зі складного найменування окремих службових слів і утворенню абрєвіатури з опорних більш інформативних одиниць. Для абрєвіатур, у яких мотивувальною основою є складні багатослівні словосполучення, така модель досить продуктивна, пор.: КБТЗ – *Конвенція про біологічну та токсичну зброю*; ПДВ – *податок на додану вартість*. Елімінованими компонентами вихідних словосполучень можуть бути не лише службові, але й повнозначні слова, пор.: АДД – *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук*; ПДЧ – *План дій щодо членства в НАТО*.

У сучасній мові, особливо в засобах масової інформації, здебільшого в газетних і журнальних текстах, а також в Інтернеті використовують запозичені літерні абрєвіатури, які функціонують у своєму оригінальному вигляді (написані латиницею): ЕАГ [eag?] – *Europ? ische Atom Gemeinschaft* (Європейське співтовариство з атомної енергетики). У запозичених ініціальних літерних абрєвіатурах, написаних латиницею, кількість компонентів залежить від кількості слів вихідного словосполучення. Для таких абрєвіатур також можлива елімінація малоінформативних складників, напр.: ІСТV – *Independent company of television* (Незалежна телевізійна компанія).

Літерні абрєвіатури виникають не хаотично, а за певними зразками. Якщо літери в абрєвіатурах підпорядкувати умовним позначенням, де «f» – це будь-який приголосний, а «o» – будь-який голосний, крім [и], то можна відобразити графічними формулами різні моделі (комбінації приголосних і голосних фонем), за якими утворені абрєвіатури, напр.: ФПСУ – *fffo* (приголосний + приголосний + приголосний + голосний). Цим графічним формулам відповідають і запозичені літерні абрєвіатури, оформлені латиницею. Фактичний матеріал (1665 одиниць) засвідчує, що літерні абрєвіатури утворюються за такими найпродуктивнішими моделями:

1) **fff** (419 одиниць, що становить 25,2%), напр.: *МТС, ПДЧ, ТРЦ, ДМС, SMS*;

2) **ff** (323 одиниці – 19,4%), напр.: *ПК, ПР, РФ, НП, ВК, СД, CD, TV, FM*. Менш продуктивними є такі моделі:

1) **ffo** (255 одиниць – 15,3%), напр.: *КПУ, МСА, НБУ, ДПІ, НДІ, DNA*;

2) **ffff** (162 одиниці – 9,7%), напр.: *ДБСТ, ПМДС, ПТНЗ, ГНПП, НУСВ*;

3) **fffo** (134 одиниці – 8,0%), напр.: *ФДМУ, НСПУ, РНБО, ВФМО, ПСТУ*;

4) **off** (118 одиниць – 7,1%), напр.: *ОПР, УСМ, АРК, АРП, ЕПД, АБЛ, АНД*.

Моделі **fo, ooo, fof, oof, ofo, oo, offo, ffo, foff, ooff** можна вважати непродуктивними, оскільки вони становлять 4,0% від загальної кількості ініціальних літерних аббревіатур.

Звукові аббревіатури утворюються з початкових звуків слів вихідного словосполучення. Їх вимовляють як звичайні слова без диференціації на складники. Звукове прочитання ініціальних аббревіатур можливе завдяки тому, що їхня фонетична структура не суперечить закономірностям будови слова, напр.: *БАД* [б?д], *МАУП* [ма?п], *КВЕД* [кв?д], *ВАІВ* [ва?в] тощо. Відповідність фонетичної структури звукових аббревіатур фонетичним і орфоепічним нормам мови, що виникає в результаті пристосування аббревіатур до фонетичних критеріїв вимови звичайного слова (об'єднання складів у цілісний звуковий комплекс, єдиний наголос та ін.), значно відрізняє звукові аббревіатури від літерних, пор.: *МОЗ* [м?з] – *МВС* [емве?с], *НУНС* [н?нс] – *КПУ* [капе?].

Звукові аббревіатури можуть утворюватися від простих словосполучень (*СО* – система обслуговування), проте здебільшого вихідними одиницями є складні словосполучення: *ПІБ* – Полтавський інститут бізнесу. Зрідка звукові аббревіатури утворюють від сполучення слів, пов'язаних відношенням простого перелічування (*КРОКС* – культурні, розумні, організовані, кмітливі, спритні). При утворенні звукових лексичних скорочень можлива елімінація повнозначних і/або службових слів зі складу мотивувальних словосполучень, пор.: *НІМЕЗ* – Національна інформаційна мережа *України* з енергозбереження; *ТОВ* – товариство з обмеженою відповідальністю тощо.

В українській мові функціонують звукові аббревіатури чужомовного походження, запозичені в оригінальному вигляді: *SPA* [sp?] – *Sanitas pro Aqua* (здоров'я через воду). Кількість складників у запозичених звукових аббревіатурах, написаних латиницею і виражених голосними та приголосними звуками в різних комбінаціях, залежить від кількості слів вихідного словосполучення. У таких аббревіатурах можливе вилучення малоінформативних слів, напр.: *ECA* – *Economic Commission for Africa* (Економічна комісія Африки).

Звукові аббревіатури утворюються за моделями з різними комбінаціями голосних і приголосних фонем, які можна також відобразити за допомогою графічних формул, напр.: *KIT* – **fof** (приг. + гол. + приг.). Цим формулам відповідають і запозичені звукові аббревіатури, оформлені латиницею. Фактичний матеріал (625 одиниць) засвідчує, що звукові аббревіатури утворюють за такими найпродуктивнішими моделями:

1) **fof** (189 одиниць, що становить 30,2%), напр.: *НАК, ФОР, ПІБ, РЕП, ЛЕП*;

2) **fofo** (124 одиниці – 19,8%), напр.: *НАНУ, ВАТА, РЕМА, ВАДА, РАСЕ*;

- 3) **foff** (96 одиниць – 15,3%), напр.: ПЄБЛ, ГУПК, ГАНС, KISS, NEVS;
 4) **ffof** (61 одиниця – 9,7%), напр.: СРУБ, КРОГ, КРІП, КРОС, СТОВ.

Менш продуктивними є такі моделі:

- 1) **ofof** (51 одиниця – 8,1%), напр.: УТАС, УБОЗ, УДІК, ІРІД, АСЕЛ;
 2) **ofo** (37 одиниць – 5,9%), напр.: АСУ, АНУ, УРА, УПА, АРА, АПУ;
 3) **foo** (31 одиниця – 5,0%), напр.: ТЕО, РІА, ДАІ, КУІ, ВАЕ, ТАУ, ДІА.

Усі інші моделі можна вважати непродуктивними, оскільки вони становлять 6,0% від загальної кількості ініціальних звукових абревіатур.

Деякі ініціальні прості абревіатури належать до спільного (літерного і звукового) типу. Це зумовлене тим, що вимова голосних звуків збігається з алфавітним прочитанням букв, які позначають ці звуки, напр.: УААІ [уаа?].

Літерно-звукові (звуко-літерні) абревіатури утворюють із початкових літер та звуків слів вихідного словосполучення (у різних комбінаціях). Найчастіше спостерігаємо поєднання «літери + звуки», напр.: УДСБЕЗ (удеес+б?з), НТКУ (енте+к?), та «звуки + літери», напр.: ДІБДР (ді+беде?р), ПЕОМ (пе+о?м). Зрідка трапляються складніші утворення на взірць «звуки + літери + звуки», напр.: ІФТПЕ (іф+те+п?), ДОКТМО (док+те+м?), або «літери + звуки + літери», напр.: ДДУФК (ел+ду+ефк?), ДНДЕКЦ (деен+де+кац?). Кількість літерних та звукових ініціалів таких абревіатур звичайно відповідає кількості слів базового словосполучення, напр.: ВНДІСЕ ← *Всеукраїнський науково-дослідний інститут судової експертизи*. У процесі утворення літерно-звукових абревіатур зі складу вихідного словосполучення іноді виділяють малоінформативні самостійні та службові слова, пор.: ДКЕЗ – *Державний комітет України з енергозбереження*.

З-поміж ініціальних літерно-звукових (звуко-літерних) лексичних скорочень виокремлюємо запозичені абревіатури, напр.: АВМЕWS (eibi+mjúz) – *anti-ballistic missile early warning system* (протибалістична ракета системи швидкого попередження). Кількість компонентів чужомовних абревіатур також залежить від кількості слів мотивувального словосполучення, у них можлива елімінація малоінформативних слів вихідного словосполучення, напр.: UNFDAC – *United Nations Fund for Drug Abuse Control* (Фонд ООН для боротьби зі зловживанням наркотичними засобами).

Літерно-звукові (звуко-літерні) абревіатури утворюються за різними моделями у різних комбінаціях голосних і приголосних фонем, що можна відобразити відповідними формулами, напр.: РНБОУ – **fffoo** (приг. + приг. + приг.+ гол. + гол.). Такими ж формулами можна відобразити моделі запозичених абревіатур. Особливістю літерно-звукових (звуко-літерних) абревіатур є багатоконтактні одиниці, напр.: ДПЕСРУ (**ffoffo**), ДКВЖРЕП (**fffffof**), ВОРСОВДД (**ffoffoff**) та ін. За нашими спостереженнями, з-поміж 108 абревіатур найчастотнішими є такі, що утворені за моделями:

- 1) **fffo** (27 одиниць – 25%), напр.: ВВШУ, НКРЕ, ДШКА, ВДСО, ДСШЕ;
 2) **foff** (17 одиниць – 16%), напр.: РЕПД, НЕФЦ, ГУПК, ВАММ, ДАХК;
 3) **fofff** (9 одиниць – 8%), напр.: ГУМВС, ГУМНС, КОПФГ, МАБНН, МІРВП.

Функціонування в українській мові літерно-звукових (звуко-літерних) абревіатур, порівняно з літерними та звуковими, відзначається невисокою частотністю.

Прагнення до лаконічності висловлення з високою інформаційною насиченістю в ініціальних літерно-звукових (звуко-літерних) абревіатурах зумовлює складність моделей із різними комбінаціями декількох голосних і приголосних фонем, що іноді утруднює їхнє сприйняття.

Отже, помітне збільшення останнім часом кількості лексичних скорочень, зокрема ініціальних, підтверджує продуктивність процесу абревіації як характерної ознаки української мови кінця ХХ – початку ХХІ століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Б. М. Ажнюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 48–54.

2. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.

ОКСАНА ТУР

СТРУКТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ИНИЦИАЛЬНЫХ АББРЕВИАТУР СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются структурные особенности инициальных лексических сокращений (буквенных, звуковых, буквенно-звуковых). Внимание уделяется специфике сочетания фонем в буквенных аббревиатурах. Выделяются продуктивные модели разных типов сокращений.

Ключевые слова: аббревиатура, лексические сокращения, иноязычные сокращения, элиминация, фонема.

OKSANA TUR

STRUCTURAL PECULIARITIES OF INITIAL ABBREVIATIONS OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

In this article we consider the structural peculiarities of initial lexical shortenings (letters, sounds, letters and sounds). We give our particular attention to special combination of phonemes in the letter abbreviations. We pick out productive models of different kinds of shortenings

Key words: abbreviations, lexical shortenings, foreign shortenings, elimination, phoneme.

Одержано 30.06.2011 р., рекомендовано до друку 15.11.2011 р.